

УДК 347.157

ВІК ЯК УМОВА ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ОСОБИ

Форманюк Василь Іванович

кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету Адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія»

Незважаючи на існування досить солідних теоретичних розробок правова природа інституту «правосуб'єктність» залишається спірною, тому дотепер загальних доктринальних підходів у тлумаченні його змісту та умов так і не знайдено. Актуальність теми дослідження обґрунтовується відповідною необхідністю ґрунтовного дослідження віку як умови правосуб'єктності.

Мета дослідження являє собою повний та об'єктивний аналіз категорії «вік».

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин, які складаються в цивільному праві щодо категорії «вік».

Предметом дослідження виступають правові норми цивільного права, які регулюють правовий статус суб'єкта.

Теоретичною основою дослідження є наукові дослідження таких провідних вчених як В. А. Белова, В. В. Кулапова, Т. В. Разумовської, А. Є. Чорноморця, Є. О. Харитонова.

Для цілей визнання особи повноцінним учасником правового життя зовсім не потрібно конструювання якихось спеціальних критеріїв, які б носили виключно юридичний характер, належали б тільки до сфери правової реальності. В даному випадку право, як вже зазначалося, прагне використовувати соціально значущі якості людини, які визначають його фактичне місце в суспільстві; природно, що ці якості мають юридичне значення як умови правосуб'єктності, якщо вони набувають відповідну правову форму.

В юридичній літературі запропоновано використовувати поняття «правова особистість», причому «для того, щоб розглядати особистість як правову, вона повинна володіти рядом специфічних властивостей і якостей. Серед них можна виділити наступні: по-перше, усвідомленість людиною своїх особистих, соціально-групових і загальних інтересів, що стає стимулом його соціально-корисної поведінки, по-друге, усвідомленість людиною його обов'язків перед іншими людьми, соціальними групами і суспільством в цілому; по-третє, соціальна і правова активність особистості, що виражається в її позитивній поведінці» [1, с. 17].

Таким чином, основними соціальними якістьми людини, що перетворюють його в «правову особистість» (тобто, інакше кажучи, в правосуб'єктність індивіда) є: здатність адекватно сприймати і оцінювати навколишню реальність, самостійно приймати рішення і здійснювати їх на практиці. Звернемо особливу увагу на те, що в даному випадку не грає ролі спрямованість поведінки, соціально корисний чи, навпаки, небезпечний характер особистості. Для характеристики правосуб'єктності індивіда це не має значення.

Найбільш значний вплив на формування індивідуального правового статусу та правосуб'єктності робить вік людини. Від нього залежить не тільки обсяг основних прав і обов'язків, а й суб'єктивні права і юридичні обов'язки в різних галузях українського права. Цей фактор можна умовно відносити до числа «природних», оскільки: 1) вік не залежить від волі і бажання як самої людини, так і інших осіб; 2) відмінності в соціальному становищі людей в залежності від віку є закономірними і визнаються повсюдно, в будь-яких історичні епохи і в будь-яких культурах – змінюються лише конкретні межі та форми такої диференціації.

Дійсно, людина набуває навички соціальної поведінки не відразу, а протягом досить тривалого проміжку часу. Вона «лише з певного віку здатна досить добре розуміти сенс усіх скоєних ним дій, передбачати їх соціальні наслідки, а тому і нести за них відповідальність» [2, с. 89].

Завдання права – встановити той хронологічний момент, коли обсяг цих навичок досягає рівня, достатнього для «допуску» конкретної людини до участі в правовому житті суспільства. Як правило, ця проблема вирішується шляхом поетапного, розширення правосуб'єктності у міру зрілості.

Новонароджена або грудна дитина ще не володіє такими необхідними з правової точки зору здібностями, як уміння усвідомлювати зміст своїх дій і їх потенційні наслідки; її можливість керувати своєю поведінкою вкрай ослаблена. Надалі ці здібності поступово розвиваються, однак протягом якогось часу дитина ще не може приймати самостійних рішень, її психіка недостатньо стійка, вона

знаходиться в найтіснішому залежності від волі близьких людей.

Як вірно зазначає дослідник цієї проблеми В. В. Кулапов, головна складність полягає у визначенні тих критеріїв, які дозволяють встановлювати досягнення мінімуму інтелектуальних і вольових здібностей, притаманних соціально зрілій людині. Адже абсолютно очевидно, що цей мінімум не може з'являтися у всіх в один і той же, суворо фіксований момент життя. Тому право, прагнучи до визначеності, замість того, щоб вирішувати це питання кожен раз в індивідуальному порядку, встановлює для всіх певний стандарт, хоча і допускає можливість відхилень від нього. Фактично, на думку В. В. Кулапова, встановлення єдиного віку настання повної правосуб'єктності являє собою не що інше, як юридичну фікцію [3].

При цьому, нагадаємо, громадянин України має конституційні права і свободи з моменту народження. Однак реалізація і конкретизація прав і обов'язків і, як наслідок, придбання спеціальних правових статусів і розвиток індивідуального правового статусу пов'язане з досягненням певного віку. Безумовно, що з моменту народження реалізуються такі конституційні права, як право на життя, право на охорону здоров'я, право на житло, право на спадкування.

Наука цивільного права особливо вивчає вплив віку на правосуб'єктність. Цивільна правосуб'єктність неповнолітніх, як загальна категорія конкретизується в деяких нормативних правових актах.

Наприклад, при розірванні шлюбу між батьками малолітнього, місце проживання дитини визначається місцем проживання того з батьків, з ким залишається проживати дитина. Але, якщо між батьками не досягнута згода з цього приводу, проживання дитини з одним із батьків не тягне за собою автоматично втрату його права на житлову площу другого батька, якщо він вже придбав це право.

Дієздатність, тобто здатність своїми діями набувати і здійснювати цивільні права, створювати для себе обов'язки і виконувати їх, виникає у громадянина після досягнення 18 років. У ряді випадків повна дієздатність може наставати і до досягнення 18 років. Наприклад, ЦК України міститься норма, згідно з якою в разі, коли законом дозволяється одружуватися до досягнення 18 років, шлюб неповнолітній набуває дієздатності в повному обсязі з часу вступу в шлюб. Якщо ж шлюб розірвано, дієздатність зберігається подружжям, що розірвали шлюб, які не досягли повноліття.

Громадянин може бути наділений повною дієздатністю до настання повноліття. Така норма

виникла в зв'язку з широким розвитком підприємницької діяльності, в тому числі і серед осіб, які не досягли 18 років, і була пов'язана не тільки з інтересами самих неповнолітніх, але і з турботою про стійкість цивільного обороту, що припускає створення певних гарантій для кредиторів.

Неповнолітній, який досяг 16 років, може бути оголошений дієздатним, якщо він працює за трудовим договором або за згодою батьків (усиновителів, опікунів) займається підприємницькою діяльністю.

Особи, які вступили в шлюб і стали дієздатними, або оголошені дієздатними в порядку емансипації, мають такі ж права і такі ж обов'язки, що і особи, які досягли 18 років: вони самостійно укладають будь-які угоди, відповідають за договірними зобов'язаннями, за зобов'язаннями виникають внаслідок заподіяння шкоди. Якщо над такими неповнолітніми було встановлено піклування, воно припиняється.

Цивільним Кодексом України встановлюється різний обсяг дієздатності громадян, які не досягли 18 років (якщо вони до цього віку не придбали дієздатність в повному обсязі). Неповнолітні розділені на дві групи. Малолітніми вважалися особи у віці до 14 років – це перша група, відповідно до другої групи входять неповнолітні у віці від 14 до 18 років. У межах першої вікової групи виділено неповнолітні у віці від 6 до 14 років та коло угод, які вони можуть здійснювати у цьому віці. Такий віковий поділ, здавалося б, дозволяє зробити висновок, що неповнолітні у віці до 6 років повністю недієздатні.

Однак такий висновок не є безперечним. По-перше, не можна забувати про значну за обсягом і значенням сферу суспільного життя, яка лежить за межами цивільно-правових відносин і не регламентується цивільним законодавством. Втім, у цій великій сфері поняття «дієздатність» далеко не завжди і не скрізь взагалі є застосовним.

По-друге, навіть у цивільних правовідносинах абсолютна недієздатність малолітніх зовсім не очевидна. Так, В. А. Белов, детально досліджуючи це питання, вказує кілька видів угод, фактично вчинених малолітніми дітьми до 6 років, а саме: купівля продуктів в підприємствах роздрібної торгівлі; міна; отримання і дарування подарунків, вартість яких, до речі, не завжди дозволяє віднести угоду до категорії дрібних побутових; отримання та передача іграшок у безоплатне користування; безоплатне зберігання іграшок; участь в іграх і парі. Як вірно зазначає з цього приводу автор, позовів про застосування наслідків недійсності зазначених угод ніхто ніколи не пред'являє, отже, такі угоди повсюдно визнаються дійсними.

Це дозволяє В. А. Белову зробити цілком природний висновок, що поряд з нормами ЦК склалося і інше правило, має характер юридичного звичаю і, більш того, фактично скасовує норму в тій її частині, яка повністю виключає можливість самостійного вчинення дітьми, які не досягли віку шести років, яких би то не було угод [4, с. 54].

Схожим чином міркує А. Є. Чорноморець, який вважає відсутність дієздатності у неповнолітніх до 6 років порушенням принципу свободи в цивільному праві, пропонуючи дозволити їм вчинення деяких видів угод, а також розширити обсяг дієздатності неповнолітніх підлітків з 10 до 14 років. «Таким чином, вважає він, була б створена своєрідна перехідна зона підвищення рівня самостійності, а отже, і більш повної реалізації принципу свободи, появи суб'єктивних прав у багатьох громадян, обмежених сьогодні в своїй дієздатності ...» [5, с. 9].

Неповнолітнім у віці від 6 до 14 років надано право самостійно вчиняти, крім дрібних побутових угод, угоди направлені на безоплатне отримання вигоди (якщо вони не вимагають нотаріального посвідчення), а також угоди по розпорядженню коштами, які надані їм їхніми законними представниками, або треті особи з відома законного представника для певної мети, або для вільного розпорядження.

Батьки, усиновителі або опікуни відповідають за неналежне виховання, в тому числі і за неналежний нагляд за малолітніми. Відповідні установи несуть відповідальність за шкоду, яку дитина заподіяла в той час, коли перебував під наглядом цієї установи.

Обсяг дієздатності неповнолітніх віком від 14 до 18 років (за винятком тих, які придбали повну дієздатність до настання повноліття), обмежений у меншій мірі, ніж обсяг дієздатності малолітніх. Неповнолітні цієї групи мають право самі здійснювати операції, отримавши на це згоду своїх законних представників (батьків, усиновителів або піклувальників).

ЦК України встановлено коло угод, які неповнолітні у віці від 14 до 18 років вправі здійснювати самостійно: це все ті угоди, які дозволено здійснювати малолітнім у віці від 6 до 14 років, крім того, неповнолітні можуть самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією / іншими доходами, здійснювати авторські права (отримати патент, укласти договір на видання свого твору і т. д.), вносити вклади в кредитні установи і розпоряджатися ними.

За наявності достатніх підстав, неповнолітній у віці від 14 до 18 років може бути обмежений чи позбавлений права самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами і має право робити це лише за згодою своїх законних представників. Необхідність такого обмеження може бути викликана різними причинами: нерозумна трата коштів, марнотратство, захоплення азартними іграми і т. п. Це може зробити суд за клопотанням батьків, усиновителів або піклувальників, або органів опіки та піклування.

Враховуючи неповну правосуб'єктність неповнолітніх громадян, навіть у першому наближенні очевидна необхідність гарантованого захисту їхніх прав у процесі участі в кожній з перерахованих груп суспільних відносин.

Слід зауважити, що, особливо в ранньому віці, захист прав і законних інтересів дітей покладено на батьків або осіб, які їх замінюють. Однак на сьогоднішній день в суспільстві склалася ситуація, коли батьки не завжди можуть, в силу об'єктивних причин, а в ряді випадків не бажають захищати права неповнолітньої, а часто і виконувати батьківські обов'язки.

Нерідкі випадки, коли особи, які досягли 16 років і які працюють в комерційних структурах, отримують значно більш високі доходи, ніж їхні батьки. Подібна діяльність нерідко пов'язана з укладенням угод, які навряд чи можна віднести до «дрібних побутових». Значить, потрібна письмова згода законних представників неповнолітнього, що технічно ускладнено або зовсім неможливо. Інакше кажучи, нормальні умови ринкового обороту можуть бути порушені.

Таким чином, зміст правосуб'єктності конкретної особи залежить як від об'єктивних факторів (соціально-економічний і політичний розвиток суспільства, інтереси соціальних груп), так і від його власних властивостей.

При цьому, при визначенні правосуб'єктності особи повинні враховуватися лише ті його властивості, які мають дійсно значення з точки зору її здатності до прийняття самостійних і усвідомлених рішень у сфері права, що не завдають шкоди їй самій і оточуючим особам. Тому базовою умовою, що визначає зміст правосуб'єктності людини, є його вік як основний показник соціальної зрілості та відповідальності. Інші індивідуальні особливості людини (здоров'я, спосіб життя, рід занять, вчинення злочину та ін.) впливають на її правосуб'єктність менш серйозно.

ЛИТЕРАТУРА

1. Разумовская Т. В. Правовая личность в условиях современного государства (теоретико-правовой аспект) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Т. В. Разумовская. — Волгоград, 2004. — 24 с.
2. Харитонов Е. О. Гражданское право Украины / Е. О. Харитонов. — Х. : Одиссей, 2004. — 568 с.
3. Кулапов В. В. Правосубъектность ребенка в Российской Федерации / В. В. Кулапов // Вопросы теории государства и права. — 2003. — Вып. 4 (13). — С. 149 — 155.
4. Белов В. А. Занимательная цивилистика: Вопросы гражданской правосубъектности и абсолютных субъективных гражданских прав / В. А. Белов // Законодательство. — 2003. — № 6. — С. 54 — 59.
5. Черноморец А. Е. Свобода как гражданско-правовая категория / А. Е. Черноморец // Юрист. — 2003. — № 11. — С. 9 — 14.

АНОТАЦІЯ

Форманюк В.І. Вік як умова правосуб'єктності особи. – Стаття.

Стаття присвячена питанням змісту категорії правосуб'єктність в цивільному праві. Автор обґрунтовує своє бачення категорії «вік». У статті на основі комплексного дослідження наукової літератури автором визначається базова умова, що визначає зміст правосуб'єктності.

Ключові слова: категорія правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, категорія «вік».

АННОТАЦИЯ

Форманюк В.И. Возраст как условие правосубъектности лица. – Статья.

Статья посвящена вопросам содержания категории правосубъектность в гражданском праве. Автор обосновывает свое видение категории «возраст». В статье на основе комплексного исследования научной литературы автором определяется базовое условие, которое определяет содержание правосубъектности.

Ключевые слова: категория правосубъектность, правоспособность, дееспособность, категория «возраст».

SUMMARY

Formanyuk V.I. The age as a condition of legal entity. – Article.

Article is devoted to the category personality in civil law. The author justifies his vision category of «age». The article is based on a comprehensive study of the scientific literature by the author defined the basic condition that determines the content of the law.

Keywords: category «personality», efficiency category, capacity, category «age».